

TARPUKARIO ŽENKLAI TELŠIUOSE

Janina Bucevičė

Tarpukariu Telšiai, būdami regiono centru ir Žemaitijos sostine, sparčiai vystėsi. 1931 m. Telšiai tampo pirmos eilės miestu greta Klaipėdos, Šiaulių ir Panevėžio. Augančiame mieste iškilo daug modernizmo stiliaus statinių. Telšių miesto augimą lėmė ne tik prekybos ir pramonės augimas, geležinkelio per Telšius nutiesimas bei Telšių sujungimas su Klaipėda ir Šiauliais, bet ir pačių telšiškių pilietinės iniciatyvos. Ir vienas puikiausių to pavyzdžių yra Žemaičių muziejaus „Alka“ įsteigimas.

1931 m. grupė gimtojo Žemaičių krašto patriotų telšiškių susibūrė į Senovės mylėtojų draugiją „Alka“, kuri 1932 m. vasario 16 d. įkūrė Žemaičių muziejų „Alka“ iš Albino Holšanskio išnuomotame naujai pastatytame mediniame name Birutės gatvėje 31. Muziejaus atidarymo iškilmėse Telšių burmistras Paulius Gudzinskas pasidžiaugė, kad dar viena kultūros įstaiga papuošė jo valdomą miestą. Pirmuoju muziejaus direktoriumi tapo draugijos valdybos pirmininkas poetas Pranas Genys. Muziejaus pagrindas buvo mokytojų seminarijoje buvęs muziejėlis ir draugijos narių surinkti eksponatai. Švietimo ministerija kasmet, muziejaus išlaikymui, atsakydama į draugijos prašymą, skirdavo vienkartinę pašalpą. Draugija kas mėnesį direktoriui mokėjo po 50 Lt, sargui – 20 Lt. Kaip rašoma 1932 m. liepos 27 d. draugijos protokole tuo metu muziejus turėjo 970 eksponatų, iš jų 180 statulėlių, 14 kryžių viršūnių. Tačiau medinis pastatas muziejui ne itin tiko dėl gaisrų pavojaus, be to buvo ne miesto centre. Todėl jau 1932 m. spalio 1 d. Žemaičių muziejus „Alka“ perkeliamas į išnuomotą mūrinį, pačiame miesto centre esantį Prano Girdvainio namą Prezidento A. Smetonos (dabar – Respublikos) gatvėje. Nuomos mokestis – 100 Lt. Daugėjant eksponatų, nuomojamos muziejui patalpos pasidarė per ankštos ir Senovės mylėtojų draugija „Alka“ priėmė sprendimą rinkti aukas ir statyti specialiai muziejui skirtą pastatą ant Žaliojo kalno. Architektas Steponas Stulginskis, Prahos aukštosios politechnikos mokyklos auklėtinis, nemokamai suprojektavo modernizmo stiliaus pastatą specialiai pritaikytą muziejui. Tiesa, architektas siūlė draugijai muziejaus statybai ieškoti vietos miesto centre, kad galėtų pritraukti daugiau lankytojų, nes Žaliojo kalnas tuo metu buvo miesto pakraštyje. Tačiau draugija, kuri planavo etapais statyti didelį Žemaičių istorijos muziejų, o šalia dar įkurti Žemaitijos kaimo muziejų ir poilsio parką prie ežero, nesutiko keisti planų, juolab, kad jau tada miestelėnai brandino planą padaryti pasivaikščiojimo takus palei Masčio ežero pakrantę, taip pat buvo baiminamasi miestą siaubusių gaisrų. Buvusio grafienės Kristinos Potolickienės Dirkstelių dvaro žemėje, ant Žaliojo kalno 1936 m.

prasadėjo muziejaus pastato statyba. Pastato architektūra pasižymėjo funkcionalumu, 2343 kv. m., dviejų aukštų, su centriniu šildymu, vandentiekiu, kanalizacija ir pusrūsiu. Pagrindinio įėjimo į priekį ištrauktas laiptinės-vestibiulio bokšto pavidalo tūris ir prie jo prigludęs žemesnis korpusas užstojo į pietus atsišakojantį salių korpusą. Vienintelės dekoratyvinės detalės – Žemaitijos herbas bokšto viršuje ir užrašas „Alkos muziejus“ buvo sutelktos pagrindiniame fasade. Optiškai pastatą paaukštino vertikali bokšto langų juosta. Muziejuje buvo suprojektuota 18 ekspozicinių salių, saugyklos, darbo ir pagalbinės patalpos. Vykusiai panaudojus nelygų vietovės reljefą, muziejaus pastatas buvo tarsi sukomponuotas iš trijų įvairaus aukščio tūrių. Muziejaus pastato vertė – 60000 Lt. Buvo sudarytas muziejaus statybos komitetas, kurio pirmininku tapo Dantės „Dieviškosios komedijos“ į lietuvių kalbą vertėjas, prel. Jurgis Narjuskas, statybos reikalų globėju tapo Švietimo ministeris Juozas Tonkūnas, statybos komiteto reikalų vedėju buvo išrinktas apskrities gydytojas Jonas Mikulskis, nariais: vaistininkė V. Augustaitienė–Goeldneraitė, Telšių miesto burmistras inžinierius J. Slabšys, pradžios mokyklų inspektorius V. Gvalda. Aukoms rinkti Senovės mylėtojų draugija „Alka“ išleido meniškų aukų lapus, su kiekvieno lapo viršuje išspausdintu tekstu: „Žemaičių sostinėje, ant Masčio ežero kranto, kur prieš amžius stovėjo Didžiųjų Lietuvos kunigaikščių Telšių dvaras, o vėliau didikų Sapiegų rūmai, dabar statomas muziejus, kuris skiriamas sukrauti ir apsaugoti nuo sunykimo Žemaičių krašto istoriniams, etnografiniams ir liaudies meno turtams. Tai monumentalus pastatas, išpuoštas freskomis ir vitražais“. Aukų lapai buvo patvirtinti Telšių apskrities viršininko Eugenijaus Šalkauskio antspaudu ir parašu. Išspausdintus aukų lapus draugija siuntė Žemaitijos savivaldybėms, valsčiams, žymiems asmenims, įstaigoms ir organizacijoms. Paaukotos sumos buvo įvairios: nuo 20 centų iki kelių tūkstančių litų, pvz.: Bendrovė „Maistas“ paaukojo 2000 Lt., Šiaulių miesto advokatas Kazimieras Venclauskis – 500 Lt., Telšių miesto savivaldybė – 500 Lt., Plungės – 200 Lt., Lietuvos ambasadorius JAV Povilas Žadeikis – 250 Lt., Lietuvos pasiuntinys Maskvoje poetas Jurgis Baltrušaitis – 50 Lt., užsienio reikalų ministeris Stasys Lozoraitis – 20 Lt. Kai kurios įmonės veltui davė muziejaus statybai savo gaminamą produkciją, pvz.: broliai Juozas ir Jonas Vailokaičiai dovanojo jiems priklausančioje Palemono plytų ir čerpių gamykloje pagamintas čerpes muziejaus stogui uždengti. Daug žmonių nemokamai ar už minimalų atlygį triūsė prie muziejaus statybos darbų. 1938-1940 m. didžioji dalis suplanuotų muziejaus pastatų buvo užbaigti. Muziejaus direktorius Pranas Genys ir jo talkininkai organizavo etnografines ekspedicijas, rinko liaudies meno dirbinius, istorinę, ikonografinę medžiagą, nuotraukas apie Žemaitiją, organizavo Lietuvos ir Žemaitijos dailininkų darbų parodas. Apskrities gydytojo Jono Mikulskio iniciatyva 1940 m. gegužės mėnesį muziejuje buvo surengta respublikinė filatelijos paroda, kurioje buvo eksponuojama 115 pašto ženklų albumo lapų, 500 pašto ženklų blokų ir vokų. Žemaičių muziejus „Alka“ – akivaizdus tarpukario žemaičių pilietiškumo,

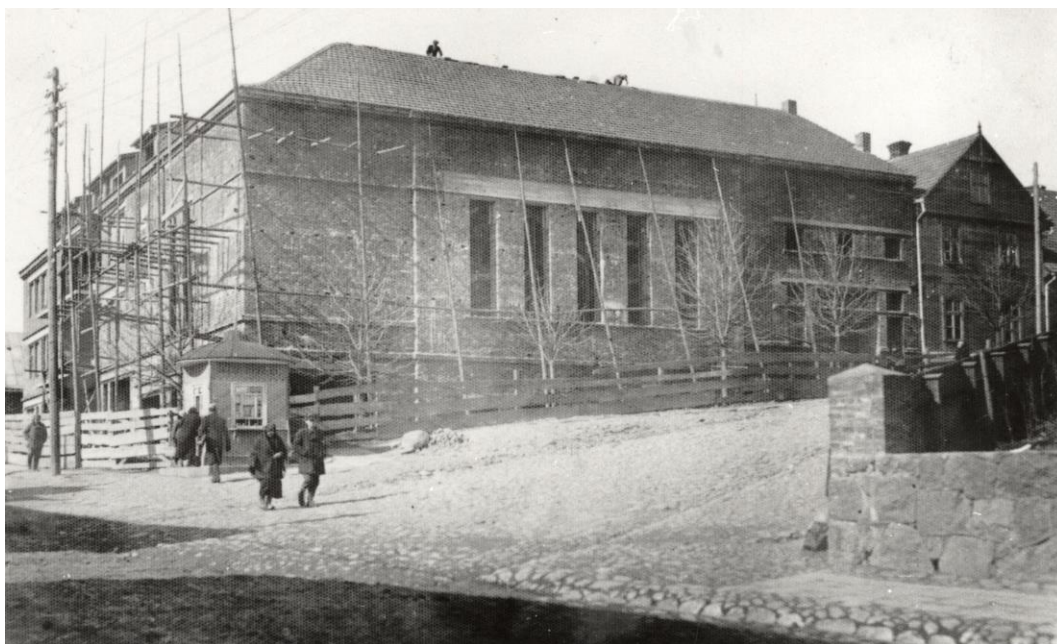
sutelkto darbo pavyzdys, iškilus tarpukario simbolis Telšiuose ir Lietuvoje, kuriame saugoma 1918-1940 m. Lietuvos Respublikos laikotarpio nuotraukų, dailės kūrinių, daiktų ir kitų eksponatų, o ir pats „Alkos“ muziejaus pastatas reprezentuoja „smetoninę“ Lietuvą.

„Žemaičių „Alkos“ muziejus nėra „vienišas vilkas“ Telšiuose. Tarpukariu sparčiai besivystančiame Telšių mieste kilo nauji modernizmo (konstruktyvizmo) stiliaus ir dar XIX a. pab. – XX a. pradžioje mieste įsivyravusio istorizmo (neogotikos) stiliaus pastatai.

Vienas iš pirmųjų konstruktyvizmo stiliaus statinių Telšiuose buvo Kunigų seminarijos rūmai. 1926 m. popiežiaus Pijaus XI bule „Lituanorum Gente“ Žemaičių vyskupija buvo padalinta į Kauno arkivyskupiją, Telšių ir Panevėžio vyskupijas. Pirmuoju Telšių vyskupu tapo Vasario 16-osios akto signataras Justinas Staugaitis. 1927 m. spalio 4 d. vyskupo iniciatyva duris atvėrė Telšių kunigų seminarija. Seminarija buvo įkurta buvusiam pranciškonų – bernardinų vienuolyne. Kadangi pašaukimų į kunigystę tuo metu buvo daug, tai buvęs tėvų bernardinų vienuolynas negalėjo sutalpinti visų seminarijos alumnų. Vyskupo Justino Staugaičio iniciatyva, surinkus aukas Lietuvoje ir JAV, 1928 m. buvo pastatyti architekto Povilo Taračkovo suprojektuoti seminarijos rūmai: keturių aukštų pastatas, 32X19 m. dydžio, su centriniu šildymu, vandentiekiu, kanalizacija, trimis salėmis ir 40 kambarių. Darbus vykdė iš Klaipėdos pakviesti meistrai. 1928 m. gegužės mėnesį buvo išmūryti pamatai, o tų pačių metų gruodžio 6 d. seminarijos rūmai buvo iškilmingai pašventinti. Seminarijos pastatas ir vidaus įrengimas (baldai, kopyčios altorius ir t.t.) kainavo 382702 litus, iš jų statybos darbai kainavo 351214 litų.. 1930 m. Telšių kunigų seminarijoje jau buvo 90 auklėtinių. Iki 1940 m. kunigų seminarija parengė apie 150 kunigų, kurie pasklido po Žemaitijos parapijas.

1934 m. vasario mėn. Gedimino gatvėje duris atvėrė nauja moderni žydų ligoninė, vadovaujama gyd. Noelio Minuchino. Pastatas -konstruktyvizmo stiliaus, vieno aukšto, mūrinis, dengtas plokščiu keturšlaičiu stogu, fasado centre – rizalitas, į kurį įkomponuotas arkinės formos portalas. Architektas – Jonas Sidabras. Ligoninėje buvo terapinis, chirurginis ir akušerinis – ginekologinis skyriai. Jos statybai 6000 Lt. paaukėjo žydų kilmės amerikietis D. Krules.

Ypač įsimintina Telšiuose 1936 m. spalio 4 diena, kai iškilmingai buvo pašventinti net trys visuomenės reikmėms skirti modernizmo stiliaus statiniai. Pačiame miesto centre, vyskupo Justino Staugaičio iniciatyva 1935 -1936 m. Prezidento A. Smetonos gatvėje, prie Bažnyčios aikštės buvo pastatyta konstruktyvizmo stiliaus Kurijos salė (dabar – Žemaitės dramos teatras). Vyskupas šios salės statybai paaukėjo 5 tūkst. litų. Architekto Stepono Stulginskio suprojektuotame Telšių vyskupijos kurijos pastato antrame ir trečiame aukšte buvo 260 vietų salė, o apatiniame - įrengta kasa, rūbinė, bufetas. Iš Prezidento A. Smetonos gatvės pusės pirmajame aukšte buvo įrengtos parduotuvės, kituose aukštuose įsikūrė Apskritis viršininko administracija. Šią labai sparčiai vykdomą statybą lydėjo konfliktai su Telšių miesto savivaldybe dėl nuotekų iš statomų rūmų šalinimo. Į ginčą turėjo įsikišti net Vidaus reikalų ministras. 1936 m. sausio 15 d., ministrui padedant, pavyko pasiekti susitarimą dėl kanalizacijos įrengimo techninių sąlygų.

Kitas iškilus modernizmo stiliaus statinys – tai Vyskupo Valančiaus vardo valstybinės gimnazijos pastatas. Telšių gimnazija – atkurtos Lietuvos valstybės amžininkė, 1918 m. sausio mėnesį „Saulės“ draugijos iniciatyva įsteigta Telšiuose, Didžiojoje gatvėje (dabar – Respublikos), o 1925 m., minint iškilus Žemaičių vyskupo Motiejaus Valančiaus mirties 50-ąsias metines, gimnazijai buvo suteiktas Vyskupo Valančiaus vardas. 1935-1936 m. buvo pastatytas architekto Stepono Stulginskio

suprojektuotas modernus konstruktyvizmo stiliaus dviejų aukštų, aiškaus funkcinio zonavimo, su atskiruose tūriniuose blokuose patalpintomis klasėmis (jos išdėstytos koridorine sistema), sporto bei iškilmių sale ir administracinėmis bei pagalbinėmis patalpomis gimnazijos pastatas. Visos trys zonos buvo sujungtos išdėstymu apie centrinį tūrį, kuriame suformuota salės tipo rekreacinė zona. Centriniam bokštelyje buvo įrengta astronomijos observatorija ir meteorologijos stotis, suformuota apžvalgos terasa. Patalpos - erdvios: salė beveik 8 metrų, klasės 3,3–3,5 ir net 4 metrų aukščio. Kaip modernų vidaus funkcinio zonavimo ypatumą derėtų išskirti itin erdvų salės tipo fojė. Tiek fojė, tiek sporto salės perdangos suformuotos pasitelkiant gelžbetonio konstrukcijas, kurias padėjo įgyvendinti vienas iš ryškiausių to meto statybos inžinierių – Anatolijus Rozenbliumas. Tad Telšiuose pastatyta gimnazija buvo viena iš moderniausių mokymo įstaigų Lietuvoje tiek architektūrinės estetikos, tiek ir funkcinio zonavimo prasme. Laisvas planas, laisvai, asimetriškai išsidėstytos angos, stiklo plokštumos, stogas-terasa, juodos ir baltos spalvų kontrastai – visa tai bylojo apie nuoseklų funkcionalizmo principų diegimą. Gimnazijos mokytojai savo iniciatyva sutiko paaukoti vieno mėnesio atlyginimą, kad aktų – sporto salėje būtų įrengtas, pagal pedagogų pasiūlytą projektą, nedidelis balkonas su galerija salės šonuose.

Dar vienas modernizmo stiliaus statinys, atidarytas spalio 4 d. - Telšių amatų mokyklos pastatas. 1931 m. rugpjūčio 5 d. švietimo ministro įsakymu Telšiuose buvo įsteigta valstybinė vidurinė amatų mokykla, jos direktoriumi paskirtas Prahoje aukštąją amatų mokyklą baigęs Karolis Šimonis. Mokyklos gyvavimo pradžioje veikė tik meninio medžio apdirbimo (stalių) skyrius. Gerinant mokinių ugdymo sąlygas, 1936 m. pastatytas specialiai šiai mokyklai pritaikytas, architekto Vsevolodo Kopylovo projektuotas pastatas su moderniomis dirbtuvėmis. Tūrinė erdvinė pastato kompozicija – daugiakampis, artimas stačiakampiui, pastatas kompaktinio tūrio, dviejų aukštų su rūsiu ir įrengta pastoge bei vieno aukšto priestatu. Fasado architektūrinis sprendimas – paprastų formų, konstruktyvizmo stiliaus, išilginės kompozicijos, su griežtu langų ritmu, įėjimo tambūras fasade – su stogelio parapetu. Pastatą vainikuoja profiliuotas karnizas, konsolės (pagal pirminį projektą buvo numatyta ant jų statyti skulptūras, tačiau šis sumanymas, deja, nebuvo įgyvendintas). Fasadas tinkuotas, su dekoratyviu degtų plytų mūru tarp langų. Moksleiviai čia įgydavo vidurinę išsilavinimą ir išmokdavo meninio medžio apdirbimo amato. 1939 m. gimnazijoje pagaminti baldai ir stendai pasaulinei parodai Niujorke, kur eksponuoti Lietuvos „Seklyčios“ baldai, buvo apdovanoti aukso medaliu. 1939 m. mokykloje atidaryti, iš Kalipėdos amatų mokyklos perkelti metalo ir siuvimo skyriai.

Tais pačiais 1936 m. duris atvėrė ir pagal architekto Stepono Stulginskio projektą pastatyta Telšių savivaldybės pradinė mokykla (dabar – Atžalyno progimnazija). Pastatas - konstruktyvizmo stiliaus, stačiakampio plano, mokymo patalpos suplanuotos atskirame korpuse, prie kurio statmenai

priglausta salė. Koridorinio planavimo mokymo korpuse visos klasės sutalpintos šviesioje pietų pusėje. Pirmo aukšto šiaurinėje koridoriaus pusėje buvo įrengtos rūbinės, sanitariniai taškai, o antrame aukšte – mokytojų kambarys, raštinė. Dviejų aukštų su pusrūsiu kampinio plano pastatą vakarinėje pusėje supo ūkinis kiemas, pietų pusėje – vaikų žaidimo, sporto aikštės.

1932 m. Telšiuose įsteigta ligonių kasai, 1939-1940 m. buvo pastatytas architekto Vsevolodo Kopylovo projektuotas konstruktyvizmo stiliaus pastatas Kalno gatvėje.

O 1940 m. Telšiuose duris pacientams atvėrė nauja moderniai įrengta apskrities ligoninė, vadovaujama talentingo chirurgo Leonardo Plechavičiaus. Ligoninę modernizmo – konstruktyvizmo stiliumi suprojektavo architektas Steponas Stulginskis. Pastatas - dviejų aukštų, aiškaus funkcinio zonavimo, su atskiru operacinių bloku, ligoninei buvo nupirktą moderni Vokietijoje gaminta aparatūra, kainavusi apie 100000 Lt.

Mieste taip pat yra privačių modernizmo stiliaus namų.

Ypatingas statinys Telšiuose – tai 1937 -1938 m. ant Malūno kalvos pastatyta architekto Vsevolodo Kopylovo suprojektuota vienintelė Lietuvoje kubizmo stiliaus Šv. Mikalojaus cerkvė. Šventovės pastatas - planinės struktūros, kurio pagrindas – kvadratas, ant kurio formuojamas kubo formos tūris (10x10x10 m), vainikuotas svogūniniu kupolu ir apjuostas masyviu, laužytu, kubizmo stiliui būdingu karnizu. Tokiu pat laužytu, į viršų plėtėjančiu karnizu apjuosti ir žemesni už pagrindinį tūrį apsidės ir prieangio priestatai rytinėje ir vakarinėje pastato dalyje. Lygias, baltai dažytas sienas skaido siauros langų angos. Į cerkvę perkeltas XIX a. trijų aukštų ikonostasas.

Derinant prie senamiestyje dominuojančio istorizmo stiliaus, 1929-30 m. pastatomi architektų Povilo Taračkovo ir Vladimiro Dubeneckio projektuoti ir prie Katedros priderinti istorizmo

(neobarokinio) stiliaus vyskupų rūmai. Juos statė taip pat Klaipėdos meistrai: technikai Hemsas ir Lubartas bei Gerošius, geras mūro meistras. Darbus prižiūrėjo architektas Romanas Steikūnas. Rūmų statybos sąmata – 250 tūkst. litų. Pastatas dviaukštis su pusrūsiu, dviejų statmenai susikertančių korpusų, kurių stogas – dvišlaitis, centre bokštas su kupolu. Pirmame aukšte įsikūrė kurija, archyvas, vyskupijos įstaigos, bufetas, valgomasis, antrame – vyskupo gyvenamosios patalpos, salė, koplyčia, kambariai svečiams.

Dar vienas istorizmo stiliaus pastatas – Telšių geležinkelio stotis. Lietuvai buvo reikalinga geležinkelio trasa Žemaitijos regione, kuri sujungtų Lietuvos geležinkelių tinklą su atgautu Klaipėdos uostu ir taip sustiprintų šio regiono ir valstybės ekonominį potencialą. Geležinkelio trasa buvo nutiesta 1926-1932 m. Telšių stoties keleivių pastatas yra vienas didžiausių visoje Kretingos–Telšių–Kužių trasoje. Šio pastato architektūroje dominuoja modernizuoto neoklasicizmo (istorizmo) stilius, kuris Lietuvoje buvo paplitęs XX a. 2–3 dešimtmetyje. Telšių keleivių stotis – simetriškos kompozicijos, išilginto stačiakampio plano, centrinis jų tūris su reprezentacine vestibulio dalimi suprojektuoti dviaukščiai, o šoniniai sparnai – vieno aukšto. Pastato eksterjero dekore dominuoja fasado plokštumą vertikaliai dalijantys aukšti langai, o pastato horizontalumas išryškintas lakoniška karnizo juosta.

Tarpukariu Telšiuose dirbusių talentingų architektų dėka puikiai tarpusavyje mieste derėjo broko, istorizmo ir net kubizmo stilių statiniai. „Vidinis kūrybos pagrindas remiasi plačiu filosofiniu autoriaus akiračiu. Kurdamas gyvenimui „rėmus“, architektas turi žinoti tikslą ir prasmę. Kitaip – nebus pagrindinės idėjos, o be jos – ir harmonijos, tik aklas formų vaikymasis, kitaip – technika gali nustelbti žmogų. [...] reikia stengtis suprasti, kad audringas technikos progresas – tik priemonė socialinės pažangos materialinei bazei, humaniškai architektūrai kurti.“ – rašė architektas Steponas Stulginskis.

O turtingą tarpukario palikimą Telšiuose reprezentuoja ir saugo Žemaičių muziejus „Alka“ – vienas iš tarpukario žymiausių ženklų mieste.